Aləmdə səsi olan şair...

1835-ci il iyulun 9-da Şamaxı şəhərinin Qalabazar məhəlləsində, ruhani ailəsində dünyaya gəlib. Ona babası Əzimin adını veriblər. Şamaxının nüfuzlu şəxslərindən olan atası Seyid Məhəmməd Seyid Əzim kiçik ikən vəfat edib. O, anasının ümidinə qalıb. Sonra Dağıstanın Yaqsay kəndində yaşayan ana babası Molla Hüseyn qızını və nəvəsini yanına aparıb. Molla Hüseynin oğlu yox idi. O, bu qabiliyyətli, gözüaçıq, zirək uşağa doğma oğlu kimi baxıb.

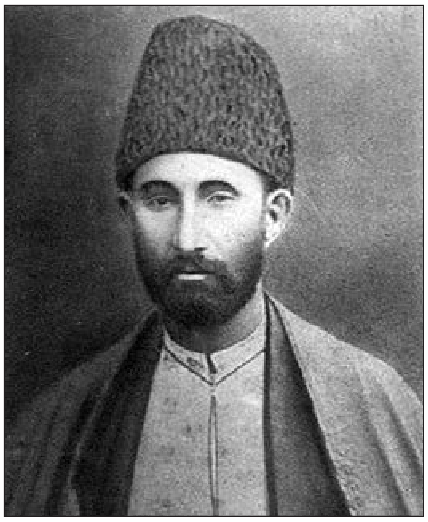

Ruhani təhsilli müəllim

Seyid Əzim Dağıstanda on ildən artıq yaşayıb. Ərəb və fars dillərini, həm də bir neçə Dağıstan ləhcəsini Yaqsay kəndində ruhanilik edən babasından öyrənib.

1853-cü ildə on səkkiz yaşlı Seyid Əzim anası Gülsüm xanımla Şamaxıya dönüb. Elə həmin il Şamaxı mədrəsəsinə gedib.

XIX əsrin ortalarında Azərbaycanın əksər yerləri kimi, Şamaxıda da Şərqin dini mərkəzlərində ruhani təhsili almaq ənənəsi davam edirdi. Atasının və babasının yolu ilə getmək, ruhani olmaq həvəsi iyirmi bir yaşlı Seyid Əzimi 1856-cı ildə İraqa - Nəcəf və Bağdada aparıb. İraqda oxuyarkən dünyəvi elmlərə də böyük maraq göstərib. Bir neçə il sonra Suriyanın Şam şəhərinə gedib. Orada təhsilini başa vurub, axund adı qazanıb. Vətəninə qayıdıb. Bir müddət sonra Seyid Əzim ziyarətə yollanıb. Bu dəfə Məkkə və Mədinədən keçərək Misirə, Qahirə şəhərinə gedib.

Ali ruhani təhsili alsa da, Seyid Əzim Şamaxıda müəllimliklə məşğul olub. Həmin dövrdə Şuşa, Nuxa, Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Şamaxı şəhərlərində yeni tipli məktəblər açılırdı. Seyid Əzim də 1869-cu ildə Şamaxıda "Məclis" adlı məktəb təşkil edir. Burada köhnə mollaxanalardan fərqli olaraq şagirdlərə dini elmlərlə yanaşı, ana dili və fars dilini tədris edib, tarix, coğrafiya, hesab və başqa fənlərdən ibtidai məlumat verib. Mirzə Ələkbər Sabir, Sultan Məcid Qənizadə və başqaları onun məktəbində dərs alıblar.

Bu məktəb barədə dəqiq məlumatı 1889-cu ildə Potidə Minqrel şəhər məktəbinin müəllimi A.Zaxarov verib. O, məqaləsində Seyid Əzimin 18 il idarə etdiyi məktəbində 33 nəfər şagirdin oxuduğunu yazıb. Bildirib ki, bunlardan 12 nəfəri həftədə 15 qəpik, 9 nəfəri 20 qəpik və 12 nəfəri isə 25 qəpik tədris haqqı verir ki, cəmi 6 manat 60 qəpik edir. Seyid Əzim bir neçə il bu cür dərs dedikdən sonra tərcümə etdiyi əsərləri və öz şeirlərini toplayıb "Məcmueyi-asari-Hacı Seyid Əzim Şirvani" adlı bir dərs kitabı tərtib etmişdir. Seyid Əzim həmin dərsliyi əlyazması şəklində o zamanlar Qori seminariyasının tatar şöbəsinin müdiri Aleksandr Osipoviç Çernyayevski göndərib. Çernyayevski də həmin kitabdan bir neçə hekayə alıb, tərtib etdiyi "Vətən dili" dərsliyində çap etdirib.

Ədəbiyyata və elmə maraq göstərən, hələ Bağdadda ikən Şərq ədəbiyyatına yaxşı bələd olan Seyid Əzim qırx yaşında rus dilini öyrənməyə başlayıb. Bu dil vasitəsilə Qərb mədəniyyəti ilə tanış olmağa çalışıb. O zaman Azərbaycanda həm Şərq, həm də Qərb poeziyasının tərcüməsində gerilik vardı. Dünya mədəniyyəti barədə uşaqları məlumatlandırmaq üçün Şirvani özü tərcümələr edib. Seyid Əzim şagirdlərinə Azərbaycanın, Şərqin və Qərbin dünyaşöhrətli şairlərini, onların əsərlərini tanıdıb. İ.A.Krılovun "Şir və siçan" təmsilini "Ayı və siçan" adı ilə ilk dəfə o tərcümə edib.

Qaz utandı o göldə durnadən,
Vaqif ol, ey oğul, bu mənadən
Yəni bir elmə daim ol talib.
Kişi bir sənəti bilər xalis,
Çoxuna meyl edən qalar naqis.

O, 1877-ci ildə Şamaxı şəhər məktəbinə Azərbaycan dili və şəriət müəllimi təyin edilib. Şagirdlərə müasir ruhlu əsərlər oxudan Seyid Əzim çar hakim dairələrinin nəzərində şübhəli şəxs hesab edilib. Hökumət nümayəndələri ilə ruhanilər əlbir olaraq 1879-cu ildə onun müəllimlikdən kənarlaşdırılmasına nail olublar. Seyid Əzim Tiflisə gedərək Qafqaz maarif idarəsi rəisinə işdən haqsız çıxarıldığını sübut edib. Özünün və bəzi maarifpərvərlərin səyləri Seyid Əzimin müəllimliyə qayıtması ilə nəticələnib. O, ömrünün sonunadək bu peşədə çalışıb.

Seyid Əzim Şamaxıda "Beytüssəfa" ədəbi birliyini yaradıb. Əqidə və amal dostları olan Şamaxının qabaqcıl ziyalıları ilə birgə bu birlikdə ədəbiyyatdan, dindən, tarixdən, təbiət elmlərindən söhbət açıb.

Şairə qarşı düşmənçilik...

Bədii yaradıcılığa təxminən 1850-ci illərdə başlayıb. Qəzəl, qəsidə, mədhiyyə, minacat, rübai, qitə, müxəmməs, müsəddəs, müstəzad, tərcibənd və tərkibənd, həcv, təmsil, mənzum hekayə və başqa formalarda əsərlər yazıb.

Tədqiqatçıları yazırlar ki, şairin bədii irsi Azərbaycan və farsca iki külliyyatdan ibarətdir. Füzuli ədəbi məktəbinin qüdrətli davamçısı olan Seyid Əzimin lirikasında başlıca yeri məhəbbət mövzulu qəzəllər tutur. Maraqlı nəsr əsərlərinin də müəllifi olan Seyid Əzim Şirvaninin hekayələrinin əksəriyyəti kiçik həcmlidir. Ədib yüzdən artıq mənzum hekayəsində xalq nağıllarından, Molla Nəsrəddin lətifələrindən istifadə edib. O, həm də təmsil ustasıdır. Satirik şeirləri, mənzum hekayələri kimi təmsillərində də tərbiyəvi-əxlaqi fikirlər irəli sürüb. Mərdlik, dostluq, dürüstlük, əməksevərlik, insanlarla xoş münasibət öyüdlərinin əsas məzmununu təşkil edir. Şair gənclərə elm, sənət öyrənməyi, tənbəl olmamağı, pis əməllərin arxasınca getməməyi nəsihət edib. Ata, müəllim qayğıkeşliyi, narahatlığı ilə uşaqları zərərli vərdişlərdən uzaq durmağa, vətənə, xalqa sədaqətlə xidmət etməyə səsləyib.

Maarifçi və tənqidi-satirik şeirləri ilə mövhumatı, nadanlığı kəskin tənqid edən Seyid Əzimə düşmən münasibət bəsləyənlərin sayı gündən-günə artıb. Yazılanlara görə, onun haqqında elə dedi-qodular gəzirdi ki, danışmağa adamlar ürək etmirmişlər.

Satirik şeirləri "Əkinçi" qəzetində işıq üzü görməyə başladıqdan sonra Seyid Əzimə qarşı düşmənçilik münasibəti daha da kəskinləşib. Bu mətbu orqanın səhifələrində şairin ondan çox şeiri işıq üzü görüb. O, Həsən bəy Zərdabinin xeyirxah təşəbbüsünü, maarifpərvərliyini alqışlayıb. Şair müasirlərini bu qəzeti oxumağa, ona kömək etməyə çağırıb:

Bəs "Əkinçi" cəlalımızdır bizim,
Nasehi xoşməqalımızdır bizim.
Səy edək, ey guruhi-niksifat,
Etməsin ta bizim "Əkinçi" vəfat.

Realist şeir yaradıcılığına keçməsində "Əkinçi" qəzetinin mühüm rolu olub. "Yerdəkilərin göyə şikayət etmələri", "Dəli şeytan", "Məkri-zənan", "Bəlx qazisi və xarrat", "Müctəhidin təhsildən qayıtması", "Müəllim haqqında tədbir", "Elmsiz alim", "Alim oğlul ilə avam ata", "Qafqaz müsəlmanlarına xitab" və başqa satiraları Seyid Əzim Şirvanini dövrünün böyük realist şairi kimi tanıdıb.

Seyid Əzim haqsızlığı ifşa edib, xalqı maarifə, mədəniyyətə çağırıb. Rüşvətxor çar məmurları, zalım mülkədarlar, ikiüzlü mollalar onun tənqid hədəfində idi. Şair "Şirvan bəyləri haqqında" adlı əsərində yazıb:

Nə pristav, nə köməkçi, nə kvartal, nə kazak,
Hamısı qurd kimi soymaqlığa xalqı ki, qoçaq...

Əksər tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, şair ateist olmayıb, dini inkar etməyib, yalançı dindarların uydurduğu, əslində, islama zidd ayin və mərasimləri pisləsə də, tənqidi birbaşa dinin özünə yönəltməyib. Sovet dövrü tədqiqatçıları onun dünyagörüşündəki bu cəhəti məhdud, zəif, ziddiyyətli xüsusiyyət kimi dəyərləndiriblər.

Yalançı dindarların cahilliyini, savadsızlığını əsərlərində satira atəşinə tutub. Şair yazıb:

Hər vilayətdə var beş-on kəsəbə,
Əlli min seyyidü, axund, tələbə,
Əlli dərviş, əlli mərsiyəxan,
Hamının sözləri tamam yalan.
Hamının fikri xəlqi soymaqdır,
Quru yerdə bu xəlqi qoymaqdır.

Riyakar ruhanilər və din xadimləri onu nüfuzdan salmağa çalışıblar. Təhdidlərdən, məhrumiyyətlərdən çəkinməyən şair ömrünün faciəli sonluğunadək məqsədindən dönməyib.

Əsərləri dövlət varidatı elan edilən müəllif

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yeri olan böyük satirik şair, maarifçi Seyid Əzim Şirvani 1888-ci ilin 20 mayında, əlli üç yaşında Şamaxıda vəfat edib. Onun qəfil ölümü ilə bağlı müxtəlif iddialar var. Onlardan biri şairin suiqəsd nəticəsində dünyasını dəyişməsidir. Şairin məscid qapısında yaradılan süni basabasda öldüyü bildirilib. Seyid Əzimin möhvumatçı insanlar tərəfindən qətlə yetirilməsi də söylənilən iddialar arasında yer alıb. Tədqiqatçılar birinci ehtimalın daha çox yayıldığını yazıblar.

Seyid Əzimin məktəb şagirdləri üçün hazırladığı, əlyazma şəklində materiallarını vəfatında sonra oğlu Mir Cəfər nizama salaraq 1895-ci ildə Təbrizdə daş basması ilə kitab nəşr etdirib. Həmin kitabdan mollaxanalarda, məhəllə məktəblərində bir müddət dərslik kimi istifadə olunub.

Şirvanidən sonra bir çox satirik şairlər meydana çıxıb. XIX əsrin sonlarında satira ədəbiyyatda ən dəbdə olan istiqamətə çevrilib.

Dövründə yaradıcılığı qiymətləndirilməyən, həyatı əzab-əziyyətlə keçən, ancaq məhrumiyyətlərə baxmayaraq bütün varlığı ilə doğma xalqına xidmət edən Seyid Əzim Şirvani hikmətli, nəsihətamiz əsərləri ilə özünə əbədi abidə ucaldığına inanaraq yazıb:

Mövti-cismani ilə sanma mənim ölməyimi,
Seyyida, ölmərəm, aləmdə səsim var mənim.

Zaman onun haqlı olduğunu təsdiq etdi. Seyid Əzimin əsərləri bu gün də aktuallığını itirmir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 7 may 2019-cu il tarixli qərarı ilə Seyid Əzim Şirvani Azərbaycan Respublikasında əsərləri dövlət varidatı elan edilən müəlliflərin siyahısına daxil edilib.

Zöhrə FƏRƏCOVA,
"Azərbaycan"

Azərbaycan.- 2020.-20 avqust.- S.7.